

Sociální a kulturní logika regionalizace

Stanislav Hubík

Anotace E:

Research of the globalization processes leads to establishing of the set of concepts with relative heuristic, methodological and theoretical effectiveness as well as consequent practical effectiveness. Nevertheless, already simple analysis shows this set of concepts as dependent on certain political programmes and projects. Scientific research is not *a priori* limited by any other language – excepting its own, i.e. scientific language. To accept language of extra-scientific discourse does mean (mostly) to accept extra-scientific logic, too. Scientific establishing of region, community or similar social unit is a matter of logic different from logic of political programmes or projects. Scientific research seeks logic of subject (region, e.g.) from outside as well as from inside. That is why ideas and principles of social constructivism would have to play an important role among the scientific research tools. These principles and ideas are not the part of simple language and logic of political programmes and projects. Substitution of scientific language and scientific logic by political ones could lead to fatal error. Region is a result of social construction and the scientific construct of region is only one dimension of this complex process. This process can be called *process social and cultural cartography* and could be based on parallel or complementary research methodologies – on standard methodology (working by means of standard descriptive and analytical quantitative research tools) and on methodology of social constructivism (social and cultural cartography). Such complementary research is able to overcome relatively naive language and logic of political programmes and projects as well as limited heuristic possibilities of standard scientific approach.

Anotace Č:

Zkoumání procesů globalizace prozatím vedlo k ustálení pojmů a pojmových seskupení, od nichž se očekává heuristická, metodologická a teoretická efektivita, případně též následná účinnost praktická. Již jednoduchá analýza ukazuje, že tento pojmový instrumentář, který zakládá i limituje výzkumné metody, pochází z politických programů a projektů; odborná a vědecká práce jej téměř nezpochybňuje. Vědecký výzkum přitom není *a priori* vázán žádným jazykem, vyjma jeho vlastního. Je překvapivé, s jakou mírou kognitivní naivity se setkáváme ve zkoumáních problémů globalizace a s jak pevným metanarativním ukotvením tohoto fenoménu se pracuje. Nejde samozřejmě o pouhé výrazy (například region, regionalizace aj.), ale o jejich “denotáty”: získání jejich rozsahu a obsahu je vlastním úkolem vědeckého bádání, stejně jako nalezení jejich statusu a funkcí v konkrétním “textu” či v “intertextových” strukturách a

procesech sociální skutečnosti. Konstituování regionu, komunity či jiné podobné sociální jednotky vědeckou prací je něco jiného, nežli určení regionu, komunity apod. politickým programem či projektem, například Evropské unie. V prvním případě je součástí takového konstituování nalezení sociální a kulturní logiky (*SL*) zkoumaného objektu, která současně emickým (K. Pike) způsobem vymezuje jeho hranice; v druhém případě je konstitutivním základem logika politického programu (*PL*), nikoliv zkoumaného objektu, která jej vymezuje způsobem etickým. Důsledky záměny této dvojí logiky se ukazují hned při prvním výzkumném kroku: *SL je konsekvencí* konkrétního zkoumání (konstruktem) předběžně zadaného “regionu”, kdežto v případě druhém je již první výzkumný krok v regionu *konsekvencí PL*. Netřeba nijak zdůrazňovat, kde se tu z odborné práce stává vědecký výzkum – tam, kde se hledá a zkoumá *SL*.

Konstrukce *SL* regionu vzniká deskripcí a vztahovou analýzou komplexního sociálního jednání určitých aktérů, jež je specificky určováno kulturními kódy zkoumaného objektu (skupin populace). Nasazení systémového přístupu je zde sporné. Vzhledem k neexistenci univerzálního kódu (J.-F. Lyotard) platného pro více zkoumaných objektů je nezbytné přisoudit výzkumu sociálních vzorců jednání a způsobů jejich kulturního zakódování primární důležitost, jinak zůstává výzkumná cesta k *SL* zablokována buďto etickou deskripcí anebo *PL*. Z tohoto důvodu se ekonomické zkoumání regionů a procesů regionalizace jeví jako sekundární a samotná ekonomická (a další) problematika regionů jako problematika dvojího kódování – jednak sociálními vzorci a kulturními kódy globalizace, jednak *SL* regionu. Smysl vědeckého zkoumání regionů a regionalizace v procesech globalizace bývá oprávněně ztotožňován s cílem rozvoje regionů. Takové tvrzení je konsekvencí *PL* – reálný rozvoj je možný jen jako konsekvence *SL*. Odtud strategický požadavek primárního zkoumání a konstruování sociální logiky regionů a regionalizace pomocí metodologií sociálního konstruktivismu a sociální a kulturní kartografie.

Key words:

regionalization – social cartography – simulations – social construction of region

Klíčová slova:

regionalizace – sociální kartografie – simulace – sociální konstrukce regionu

Úvod:

Problematika uvedená názvem konference má svůj závažný metodologický aspekt, který implikuje hned několik problémů. Tímto metodologickým aspektem je zorný úhel konstrukce

sociální skutečnosti zvané *region* (případně i *globalizace*). Je překvapivé, v jaké míře vědecký výzkum přejímá logiku a interpretační kódy politické a byrokratické sféry, aniž by tuto logiku a tyto interpretační kódy podrobil když už ne logice věci, tak alespoň logice vědeckého bádání. Vědecká práce by se neměla ocitnout v situaci, kdy dodává látku do forem odlitých mimovědeckým snažením. Nicméně právě práce s takovými fenomény (či spíše abstrakcemi) jako *region* namnoze takové rysy vykazuje. Jde po mém soudu o důsledek určitého přístupu, který by se dal nazvat *byrokraticko pozitivistickým* přístupem, a viděno paradigmaticky, představuje přístup ignorující mnohé dobré výsledky z diskusí na téma vědeckého zkoumání a konstruování sociální skutečnosti vyvolaných diskursem postmodernismu.

Zejména poznatky o komunikativní tvorbě sociální skutečnosti a o jejích pluralitních základech, poznatky o heuristických možnostech kvalitativního (emického) zkoumání sociální skutečnosti, poznatky o kognitivních možnostech dekonstruktivního "čtení" sociálních konstruktů či poznatky o simulačním charakteru těchto konstruktů brání poměrně naivnímu zacházení s pojmem a problémem regionu – jehož jsme nicméně svědky i ve vědecké práci. Tyto a další poznatky nezapadají do převládajících představ o vědecké práci, třebaže jejich poznávací síla je dnes již mimo pochybnost (srov. Hubík, S. 1999:kap. 8, 9).

Region je výsledkem buďto politické kartografie anebo specifické *sociální a kulturní kartografie* (Paulston, R.G.-Liebman, M. 1994). A každá kartografie, neřku-li sociální a kulturní kartografie, je záležitostí povýtce *estetickou* v původním slova smyslu – to jest záležitostí *vnímání*. Nemusí jít jen o region – stejně tak může jít o stát (Konopásek, Z. 1998). Byrokraticko-pozitivistický přístup k objektům sociální a kulturní kartografie estetickou dimenzi jako kognitivní předpoklad eliminuje, což je funkční jen v určitých striktně daných ohledech – rozhodně ne však v těch vědeckých. V následujících poznámkách se zaměřím na naznačenou dvojí logiku přístupu k problémům regionalizace a pokusím se označit metodologické (a tudíž i heuristické a konce konců i praktické) přednosti a možnosti "postmoderní sociální a kulturní kartografie".

Cíl a metodika:

Označení metodologických předností a možností "postmoderní sociální a kulturní kartografie" ovšem nemůže být postačující.

Cílem je demonstrovat jak teoretické, tak praktické přednosti paralelního (s K. Pikem řečeno: jak etického, tak emického) zkoumání a konstruování regionu s jasnou převahou emického přístupu hledajícího a respektujícího logiku a interpretační kódy nikoliv politického nebo byrokratického zadavatele zkoumání, nýbrž především aktéra regionálního života. Jednoduše

řečeno – cílem příspěvku je ukázat přednosti participativní konstrukce sociální skutečnosti zvané *region* a získané závěry spojit s problematikou praktické regionalizace, o jejíž realnosti a potřebnosti nepochybují.

Obecným metodologickým východiskem mých rozborů je – jak je patrné již z úvodních poznámek – diskurs postmodernismu, zejména jeho část inspirovaná poststrukturalisty.

Specifickým metodologickým východiskem je pak koncepce **sociální kartografie** formulovaná Paulstonem a Liebmanem v polovině 90. let (*Paulston, R.G.-Liebman, M. 1994*). Tato koncepce představuje novou interpretaci popisů sociální skutečnosti, včetně kartografických, která zásadně zohledňuje již zmíněnou *estetickou* povahu sociální kartografie (danou subjektivním vnímáním a konstruováním poznatků) a s ní spojený *mocenský* zájem na jejím zpracování a žádoucím interpretování (který se projevuje kupříkladu oním byrokraticko-pozitivistickým přístupem). Kvůli upřesnění používám komplementárně výrazů sociální a kulturní, což původní formulaci obměňuje do podoby *sociální a kulturní kartografie*.

Estetika sociální a kulturní kartografie disponuje svou vlastní metodologií založenou na poznatcích o kognitivním "mapování" sociální reality, jež je konec konců simulací ikonologické povahy (*Baudrillard, J. 1989; Mitchell, W.J.T. 1988*). Smyslem tohoto mapování je rozpoznání a tvorba koordinátů prostorového chování a jednání. Paulston s Liebmanem se zde opírají především o práce Harleje, Downse a Steay (*Harley, J. 1988; Downs, R.M.-Stea, D. 1973*).

Koncepce sociální kartografie je zde výchozím inspirujícím momentem, který se osvědčuje v analýzách diskusí o regionech a regionalizaci ze dvou již uvedených důvodů: je založena na

- postmoderním chápání sociálního konstruktivismu a
- kritice mocensko dohlížecího pojetí regionalizace.

V souvislosti s druhým uvedeným důvodem nebude bez zajímavosti již na tomto místě podotknout, že tématem jednoho z ústředních referátů na mezinárodní konferenci *Rural Development in Central and Eastern Europe* (Podbanské, 1999) bylo téma upřesněné podtitulem *The Actual Governance of the Territory* (*Esposti, R.-Sotte, F. 1999*).

Výsledky:

Na otázku *Co je to region?* koncepce sociální a kulturní kartografie odpovídá: máme před sebou dvě čisté interpretační možnosti: (1) mapa zachycuje rozmístění různých objektů, například regionů, a (2) mapa zachycuje to, co se její tvůrce domnívá znát o rozmístění různých objektů. Kde? Samozřejmě v prostoru, avšak v našem případě jde o sociální a kulturní prostor, to jest takový prostor, který je výsledkem praktické sociokulturní (tzn. včetně ekonomické) produkce a reprodukce určitého seskupení lidí. V takovém případě můžeme k právě uvedenému bodu (2) ocitovat tvrzení, podle něhož "mapa spíše portrétuje vnímání sociálního světa mapotvůrcem" (*Paulston, R.G.-Liebman, M. 1994:223*), přičemž v sobě skrze něj zachycuje i vlivy různých intelektuálních a kulturních komunit. Postmodernismem syčená sociální a kulturní kartografie

tak musí dospět k závěru, podle něhož mapa není objektivním a pravdivým zachycením prostorové situace, ale je "kulturním portrétem" (*tamtéž*).

Tento ryze *sociálně konstruktivistický* přístup, respektující principy emického zkoumání skutečnosti, získá *postmoderní* dimenzi v okamžiku, kdy badatel zohlední lyotardovské závěry týkající se nedůvěřivosti současné vědy vůči velkým metanarativním systémům ("velkým vyprávěním") a rehabilitace "malých narací", zejména těch, které jsou nosiči sociokulturních kódů komunity, a doplní celou koncepci o foucaultovský zřetel moci. Aby bylo zřejmé, o co se jedná, aplikujme tyto teze na téma naší konference:

z hlediska sociální a kulturní kartografie založené na tezích sociálního konstruktivismu a emicky orientovaného výzkumu jsou mapy sociální kartografie – například mapy *regionů* – výsledkem jednoho určitého *parciálního*, rozhodně ne univerzálního, vnímání sociální a kulturní skutečnosti; o jaký parciální přístup se jedná, musí být věcí konkrétního zkoumání; předběžně však lze říci, že je to *mocenský* přístup, zpředměťující se v již uvedeném byrokraticko-pozitivistickém nazírání na věc;

z hlediska sociální a kulturní kartografie čerpající z diskursu postmodernismu jsou mapy sociální kartografie – například mapy *regionů* – legitimizovány v poslední instanci určitým velkým metanarativním systémem; ano, metanarativními nosiči jsou v tomto případě velká *vyprávění o Evropě* a ještě větší *vyprávění o globalizaci*; dlužno podotknout, že tato velká vyprávění nemají primárně nic společného s vědou, jsou to mimovědecké legitimizační systémy, především ideologické; akceptování interpretačních a simulačních her založených na metanaracích o Evropě a globalizaci má dnes ovšem dobrou směnnou hodnotu;

z hlediska sociální a kulturní kartografie čerpající z diskursu postmodernismu jsou mapy sociální kartografie – například mapy *regionů* – výsledkem *mocensko-panoptikálních* snah o ovládnutí sociálního prostoru ve foucaultovském smyslu; jejich protějškem jsou snahy o alternativní sociální kartografii a ta může být založena jedině na malých naracích komunitního či podobného typu;

z hlediska sociální a kulturní kartografie vůbec je tudíž nezbytné respektování všech výše uváděných možností konstruování map sociální a kulturní skutečnosti, s tím ovšem, že z mnoha důvodů se vyjeví jako velmi užitečné preferování sociální kartografie vedené tezemi sociálního konstruktivismu a postmodernismu. Proč?

Odpověď souvisí s cílem procesu regionalizace: jednoduše je tímto cílem *rozvoj*, zdárný rozvoj regionu. Ten je ovšem závislý na mnoha vnitřních i vnějších faktorech. Po mém soudu je mnohem obtížnější proniknout k vnitřním faktorům regionu, zejména sociálním a kulturním. A právě zde má své nezastupitelné místo zkoumání z pozic a pomocí metodologie sociálního konstruktivismu. Stručně řečeno – jde o rozpoznání různých etnometodologií, na nichž stojí místní sociální konstrukce prostoru zvaného region.

Prostor patří k určitému sociálnímu kontextu a aktéři tohoto kontextu tvoří svou vlastní sociální a kulturní kartografii (*Paulston, R.G.-Liebman, M. 1994:228*) na bázi svých vlastních sociokulturních konstrukcí sociální skutečnosti, svých vlastních malých narací, pomocí své jedinečné, neuniverzální kulturní gramotnosti (*Fulková, E. 1993*). (Ekvivalentem fayerabendovského metodologického impetu "Anything goes" by zde mohlo být tvrzení "Každý má právo na své vlastní vyprávění" ...) Logika této sociálně kartografické tvorby skutečnosti "zevnitř" je jiná, než logika sociálně kartografické tvorby skutečnosti "zvenčí". Takovouto skutečností jsou regiony a přiřazování či podřazování aktivit či procesů vůči nim jakožto regionalizace. Vědy o člověku a společnosti dovedou

zvážit pro a proti tomu či onomu způsobu výzkumu. Dovoluji si tvrdit, že sociální kartografie věd zabývajících se problematikou regionů nejenže do značné míry odhlíží od nástrojů metodologií založených původně v emickém výzkumu a později fundovaných argumentací sociálního konstruktivismu a postmodernismu – odhlíží často také od svých vlastních, to jest bytostně vědeckých kognitivních nástrojů a podléhá logice byrokraticko-pozitivistického přístupu.

Právě zde se může ozvat námitka: ale vždyť celý projekt regionalizace a celý koncept regionu jde proti standardní moderní univerzalizaci ("panoptikalizaci"), ať již jí budeme říkat globalizace anebo europeizace ...

Na tuto námitku lze odpovědět takto: ano, ale jen v tom případě, že sociální a kulturní kartografové nepodlehnu logice byrokraticko-pozitivistického přístupu, logice velkých metanarací a logice mocenského vnímání sociálního a kulturního prostoru. Velký sociálně politický projekt, pokud možno emancipační nebo alespoň *pro futuro*, je podstatným znakem moderní racionality. - Podle J. Habermase je vlastně celá moderní skutečnost projektem, zatím nedokončeným. Podle zlých (postmoderních) jazyků je velká Evropa zároveň i posledním projektem evropské moderní racionality. P. Sloterdijk dokonce míní, že celý tento projekt dosud nenašel svůj smysl (*Sloterdijk, P. 1996*). - V této perspektivě může být regionalizace zdrojem takového smyslu – bude-li alternativou modernímu projektu a region bude výsledkem sociální a kulturní kartografie také (nikoliv výhradně) alternativního typu.

Různými aktéry sociálního života teritoria regionu se zabývají Esposti a Sotte. "Hlavní rozdíl mezi generickými pojmy "region" a "teritorium" je v tom, že ten druhý definuje genetické vlastnosti prvého. Teritorium je úplný soubor geografických, přírodních, kulturních a sociálně ekonomických rysů regionu. Tento soubor je jedinečný a vytváří komplexní systém individuálních a skupinových strategií, cílů a interakcí, které nakonec definují genetický rozvoj vyhlídek regionu." (*Esposti, R.-Sotte, F. 1999:37*) Co je důležité – "místní aktéři mohou volit mezi alternativami strategických snah; volba každého aktéra interaguje pozitivně či negativně s volbou jiného, podle aspirací aktéra. Tato interakce dává spontánně vzniknout místnímu institucionálnímu uspořádání, které se nakonec stane dominantním ..." (*tamtéž:43*). Identifikace regionu, stejně jako proces regionalizace, není jen záležitostí politické kartografie: je věcí sociální a kulturní kartografie založené podstatně (třebaže nejen) na koncepcích sociálního konstruktivismu a metodologického postmodernismu. Není to jen záležitost teritoriálního vymezení, ale především sociálního a kulturního vymezení. A tuto sociální a kulturní topologii nelze vytvořit bez alternativních sociálních kartografů spolupracujících komplementárně.

Diskuse:

Standardní vědecký přístup ke zkoumání problematiky regionů a regionalizace založený na využívání kvantitativních deskriptivních, analytických a funkcionálních metod je nepostačující jak pokud jde o fyzickou, ekonomickou a sociální topologii, tak pokud jde o poněkud komplikovanější topologii sociálně kulturní. Tento standardní přístup, jehož logika je navíc velmi často zavázána zadavatelské logice byrokraticko pozitivistické, případně politické, by měl být komplementárně nejen vyvážen, ale "převážen" přístupem založeným na tezích sociálního

konstruktivismu a diskusích postmodernismu. Region je abstrakce, je to fiktivní sociální jednotka, která může nabýt konkrétní podoby pouze tehdy, naplní-li se významovým obsahem, který plně obrazí to, že region je "na půl cestě" mezi *makroprocesy* typu globalizace či europeizace a *mikroprocesy* lokálního či komunitního významu (srov. Hubík, S. 2001). Jak makro-, tak mikroprocesy jsou v prvním (předvědeckém) plánu uchopovány narativně – metanarací o globalizaci a europeizaci respektive lokálními naracemi komunit. Metanarace jsou díle politických ideologií případně simulačních medializací, místní narace pak analogicky komunitních světonázorů či komunikovaných zkušeností. Dosavadní standardní vědecký přístup preferuje postup od metanarací "dolů" k regionu a shledává jej většinou postačujícím, zhruba v duchu teze "je třeba uvést do souladu politiky regionu s politikami Evropské unie (nebo s procesy globalizace)". Tím druhým neboli postupem "zdola" k regionu, od místních možností, zájmů a přirozených "politik" k regionu se standardní vědecký přístup zabývá mnohem méně. Zřejmě právě proto, že je standardní. Tento druhý postup vyžaduje ty metodologie, o nichž jsem hovořil.

Celý problém se po mém soudu zauzlí v jednom zásadním bodě a tím je nahlížení problémů regionu a regionalizace: buď je toto nahlížení *mocensko politické* (v oslabené verzi pak byrokraticko pozitivistické) anebo *rozvojové*. Tyto dva úhly pohledu nelze spojit. Podle toho, který úhel pohledu převládne, vypadá i následná sociální a kulturní kartografie regionu.

A to je zřejmě také zásadní bod pro diskusi.

Závěry:

Regionální zkoumání z pozic sociální a kulturní kartografie představuje velmi efektivní kognitivní nástroj. Jde o heuristiku, kterou nedisponují standardní metodologie sociálního výzkumu, obvykle označované (ne zcela přesně) jako metodologie kvantitativního výzkumu. Zejména problém *rozvoje regionu* implikuje otázky, na něž odpovědi standardní zkoumání nenalezne. Jsou to otázky spojené se sociální symbolickou interakcí a s kulturními významovými strukturami aktérů region reálně vytvářejících. Zde nastupuje zkoumání postmoderní sociální a kulturní kartografie.

Literatura:

- Baudrillard, J. (1989) Selected Writings, Cambridge: Polity Press.
Downs, R.M.-Stea, D., eds. (1973) Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior, Chicago: Aldine.
Esposti, R.-Sotte, F. (1999) Rural and Agricultural Policy in Europe. The Actual Governance of the Territory. In: Brown, D.- Bandlerová, A. (1999) Rural Development in Central and Eastern Europe, Nitra: SPU, pp. 37-44.

Foucault, M. (2000) Dohlížet a trestat, Praha: *Dauphin* .

Fulková, E. a kol. (1993) Strategia kultúrnej gramotnosti v rurálnych oblastiach, Bratislava: *Goldpress Publishers*.

Harley, J. (1988) Maps, Knowledge, and Power. *In*: Cosgrove, D.-Daniels, S., eds. (1988) The Iconography of Landscape, London: *Cambridge University Press*.

Hubík, S. (1999) Sociologie vědění, Praha: *SLON*.

Hubík, S. (2001) Globalization and Community Development. *Agricultural Economics*, Vol. 47, No. 5, pp.189-193.

Konopásek, Z. (1998) Estetika sociálního státu, Praha: *GplusG*.

Mitchell, W.J.T. (1988) Iconology: Image, Text, and Ideology, Chicago: *University of Chicago Press*.

Paulston, R.G.-Liebman, M. (1994) An Invitation to Postmodern Social Cartography. *Comparative Education Review*, Vol. 38, No. 2, pp. 215-232.

Sloterdijk, P. (1996) Procitne Evropa?, Olomouc: *Votobia*.